

СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА ЗИМАН: 50 РОКІВ У НАУЦІ

Жінка в українській науці давно перестала бути винятковим явищем, але кожна з таких жінок — особливе поєднання особистого й суспільного, гідне пошани і наслідування. Саме такою жінкою-науковцем є відомий український систематик і морфолог судинних рослин Світлана Миколаївна Зиман, півстоліття наукової діяльності якої ми відзначаємо цього року. С.М. Зиман зробила чільний внесок у дослідження як теоретичних, так і прикладних проблем ботаніки. Великий досвід і наукова інтуїція, ґрунтовні фахові знання і творчий, нестандартний підхід до розгляду багатьох складних питань сучасної ботаніки принесли Світлані Миколаївні визнання не тільки в Україні, а й за її межами.

Наукова діяльність С.М. Зиман розпочалася в невеликому містечку Ясиня Закарпатської області. Саме тут після закінчення у 1958 р. Київського державного університету Світлана Миколаївна почала працювати вчителькою середньої школи, хоча мала рекомендацію до аспірантури. Уже тоді вона прагнула до здійснення ретельних ботанічних досліджень. Разом із учнями С.М. Зиман декілька років на стаціонарних дослідних ділянках вела спостереження за сезонною динамікою лучних рослин, зокрема двох рідкісних видів, знахідка яких для флори України є досі унікальною. Результатом цих перших кроків у науці був захист 1966 р. дисертаційної роботи, в якій аналізується рослинний покрив Ясинської улоговини, що лежить між гірськими масивами Чорногора, Свидовець і Горгани.

© О.В. БУЛАХ,
Н.М. ШИЯН,
О.М. ЦАРЕНКО,
Н.Г. ДРЕМЛЮГА, 2011

Після захисту дисертації Світлану Миколаївну запросили долучитися до створення ботанічного саду в Донецькому науковому центрі АН УРСР. Так почався «донецький» період у житті і творчості С.М. Зиман, позначений формуванням її наукових інтересів. Якщо в Закарпатті дослідниця відчувала значний вплив робіт К.А. Малиновського, якого вважає одним зі своїх учителів, то в подальші роки вона захопилася ідеями В.М. Голубева. Розвиваючи їх, Світлана Миколаївна поглибила дослідження і поступово стала одним із провідних біоморфологів країни.

Копітка робота з вивчення вегетативних органів у рослин степової флори увінчалася низкою публікацій, зокрема монографією «Жизненные формы и биология степных растений Донбасса» (1976), яка й досі не втратила своєї актуальності. Дослідивши екологічну групу рослин у межах степових фітоценозів, С.М. Зиман зрозуміла, що питання морфологічної еволюції, які її найбільше приваблювали, доцільно вивчати в межах конкретної таксономічної групи. Так склалося, що майже одночасно два видатні ботаніки сучасності — М.В. Клоков та Є.М. Кондратюк — запропонували Світлані Миколаївні для такого дослідження родину Ranunculaceae. Це був знаменний вибір, адже з початку 1970-х років і до наших днів наукове ім'я С.М. Зиман асоціюється саме з цією родиною — як для українських науковців, так і для колег за кордоном.

Улітку 1972 р. Світлана Миколаївна повернулася до Києва, де мешкали її рідні, і відтоді її наукова і трудова діяльність пов'язана з відділом систематики і флористики судинних рослин Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного.

Світлана Миколаївна сприяла розвитку біоморфологічних досліджень у відділі Інституту та в інших ботанічних осередках України. Вона розглядала життєві форми судинних рослин як прояв їх пристосувальної еволюції, вивчала зв'язки життєвих форм із таксономією та філогенією й таксономічні рівні біоморфологічної диференціації. Якщо спочатку С.М. Зиман змушена була долати упередженість й інколи — заборону стосовно таких розробок в Інституті, то нині результати біоморфологічного аналізу стали невід'ємною складовою досліджень як у флористиці, так і систематиці.

З перших днів роботи у відділі Світлана Миколаївна долучилася до підготовки колективної праці — «Определитель высших растений Украины» (виданий у 1987 р.), згодом ввійшла до складу лабораторії біосистематики, створеної в 1975 р. під керівництвом М.В. Клокова. В лабораторії С.М. Зиман працювала над дослідженням життєвих форм видів *Achillea* у повному обсязі роду (підготувала розділ монографії «Тысячелистники»). Саме там вона мала чудову можливість займатися своєю улюбленою родиною Жовтецеві (власний розділ у колективній темі).

Незабаром Світлана Миколаївна розпочала біоморфологічне дослідження представників цієї родини у повному обсязі: здійснила не тільки детальний розгляд особливостей вегетативних органів, а й комплексний порівняльно-морфологічний аналіз усіх органів. Крім того, вона застосувала його результати в галузі філогенії та еволюції. Багаторічні дослідження були

С.М. Зиман біля Інституту ботаніки ім М.Г. Холодного

теоретично узагальнені й представлені С.М. Зиман як докторська дисертація «Морфологическая эволюция семейства Лютиковые (Ranunculaceae Juss.)», яку ювілярка захистила у 1984 р. За матеріалами дисертації невдовзі вийшла друком друга її монографія—«Морфология и филогения семейства Лютиковых» (1985).

Після захисту дисертації С.М. Зиман брала участь у підготовці таких фундаментальних праць відділу, як «Хорология растений Украины» (1985), у таксономічному опрацюванні родин Rosaceae, Fabaceae, Crassulaceae і деяких інших (скрізь досліджувала біоморфологію). Крім того, у складі колективу авторів готувала до видання «Словарь ботанических терминов» (1984).

Але найвагомішим її досягненням стало поглиблене вивчення модельного роду *Anemone* родини Ranunculaceae. Спочатку воно ґрунтувалося на популяційних дослідженнях у різних частинах території СРСР групи *Anemone narcissiflora* (охоплювала понад 10 видів). Результати цих комплексних досліджень проаналізовані в колективній монографії «Taxonomy and phylogeny of *Anemone narcissiflora* complex» (1997). У 1992 р. Світлана Миколаївна очолила наукову тему «Дослідження диференціації, філогенії та еволюційних тенденцій квіткових рослин (на прикладі модельного роду *Anemone* L.)», яка одразу планувалась як міжнародна й була підтримана науковцями Чехії, Словаччини, Румунії, Польщі, а згодом до неї долучилися колеги з інших країн.

Значною мірою ідея розробки такої теми належала видатному ботанікові Європи академіку Ф. Ерендорферу (F. Ehrendorfer), на той час директорові Віденського інституту ботаніки (Австрія), з яким С.М. Зиман познайомилась у 1989 р. під час його коротких відвідин України й Інституту ботаніки. Влітку 1990 р. з ініціативи Ф. Ерендорфера було здійснено першу спільну українсько-австрійську ботанічну експедицію територією України.

Наступного року Світлана Миколаївна з візитом ввічливості поїхала до Відня, і під час подорожі по Альпах колеги дійшли висновку про доцільність подальшої творчої співпраці. Після цього народилася ідея щодо розробки вже згаданої міжнародної теми: понад десять творчих зустрічей у Відні й Києві, обмін численними листами та дуже важливі для наукового поступу диспути, інколи досить гострі. Тому Ф. Ерендорфера можна вважати ще одним учителем Світлани Миколаївни.

У цей час інтенсифікувалася і творча співпраця С.М. Зиман з колегами зі США. Монографією дослідниці, присвяченою родині Жовтецеві, зацікавився професор Пенсильванського університету К.Кінер (С. Keener) — найкращий фахівець з цих питань у Північній Америці. Він запропонував підготувати спільне опрацювання *Ranunculaceae* для одного з найпрестижніших ботанічних журналів світу — «Annals of the Missouri Botanical Garden», причому обсяг публікації не обмежувався. У 1989 р. саме там було надруковано статтю «A geographic analysis of the family Ranunculaceae».

Після цього К.Кінер запропонував Світлані Миколаївні взяти участь у конкурсі на отримання гранта від урядової установи США, а саме National Research Council, і цей грант вона виграла. За його рахунок С.М. Зиман разом із проф. Б. Даттоном (B. Dutton), найкращим учнем К.Кінера, автором спільного зчителем опрацювання роду *Anemone* для флори Північної Америки, у 1996—1997 роках виїздила в експедиції у більш як 10 штатів США для збору матеріалів. Вона збирала рослини на берегах Великих озер та у важкодоступних місцях Скелястих гір. Крім того, дослідниця брала участь у роботі Американського ботанічного конгресу в Монреалі (Канада).

Дуже важливим для Світлани Миколаївни було знайомство у 1996 р. з найкращим фахівцем з роду *Anemone* у Китаї професором Ван Вен-цаєм (W. T. Wang), який разом із Б. Даттоном готував його таксономічне опрацювання для «Flora of China». Світлану Миколаївну запросили до авторського колективу й надали можливість працювати з гербаріями усіх видів роду, у тому числі їх типами, у найкращих гербаріях США (Гарвардський університет, Смітсонівський інститут тощо). Американські колеги познайомили Світлану Миколаївну з директором Ботанічного саду К'ю сером Гіллеаном Пренсом (Gilleean Prance), який запросив її відвідати у 1998 р. Велику Британію. Поїздка відбулася, і там для С.М. Зиман створили оптимальні умови для роботи у Королівському ботанічному саду К'ю, Природничому музеї, Ліннеївському товаристві, в Единбурзькому ботанічному саду.

У 1997 р. започаткована творча співпраця С.М. Зиман з колегами з Іспанії (Dr. M. Boscaiu) та Франції (Prof. F. Medail), до якої з 2000 р. долучився фахівець з Японії (Prof. Y. Kadota).

У 2001 р. вийшов друком шостий том «Flora of China», авторами опрацювання роду *Anemone* в якому були W. T. Wang, S. Ziman, B. Dutton. Це видання, а також публікації протягом останніх 15 років близько 20 колективних статей з участю С.М. Зиман у провідних ботанічних журналах Європи, Японії та Америки («Botanical Journal of Linnean Society», «Edinburg Botanical Journal», «Journal of Japanese Botany», «Taxon», «Український ботанічний журнал» та ін.) ще раз підтвердили, що Світлана Миколаївна стала всесвітньо відомим фахівцем щодо роду *Anemone*.

Можна стверджувати, що Ф. Ерендорфер та С.М. Зиман створили міжнародний колектив (понад 10 учасників), який у 1997—2009 роках здійснив монографічне опрацювання роду *Anemone* у світовому масштабі. Воно

ґрунтувалося як на класичних підходах, так і на матеріалах численних гербарних колекцій світу та експедиційних поїздок по Україні та СНД (збори на Кавказі, у горах Середньої Азії, на Памірі, Алтаї, Далекому Сході, також у Карпатах на території України, Чехії, Словаччини й Румунії, а згодом — в Австрії, Франції, Іспанії та США). Під час своїх численних експедицій Світлана Миколаївна збирала матеріали для власних досліджень онтоморфогенезу та популяцій рослин, також для колег О.В. Булах і О.М. Царенко, які вивчали квітки і плоди *Anemone*, й головне — для експериментів з молекулярної біології F. Ehrendorfer.

Вільне спілкування англійською сприяло тому, що під час наукових подорожей коло закордонних колег С.М. Зиман розширювалося, а згодом налагоджувалася плідна наукова співпраця.

Тривалий час Світлана Миколаївна активно працює в галузі охорони біорізноманітності рослинного світу. Підсумок її роботи в цьому напрямку — понад 40 публікацій, розділ колективної монографії «Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника» (1997), який охоплював результати популяційних досліджень низки рідкісних високогірних видів. Ювілярка продовжує вивчення високогірної флори Українських Карпат, переважно разом із закарпатськими колегами — Ф.Д. Гамором, А.Ф. Гамором та Ю.Ю. Тюхом та ін. С.М. Зиман занурена у пошуки гіпотези щодо історії розвитку високогірної флори Українських Карпат.

Високогірні рослини Світлана Миколаївна вивчає переважно на популяційному рівні з огляду на їх рідкісність і природоохоронні аспекти. Одним із результатів розвитку цього напрямку досліджень була участь у підготовці «Червоної книги України. Рослинний світ» (2009), в якій ювілярка, разом зі співавторами, опублікувала статті по 25 рідкісних видах.

Протягом останнього десятиліття С.М. Зиман активно працює у складі творчого колективу відділу систематики і флористики з підготовки нового видання «Флори України». Для нього вона підготувала «Визначник родин судинних рослин флори України», «Українсько-латинський тлумачний словник ботанічних термінів», біоморфологічні описи багатьох родин, виконала критичні опрацювання родин Жовтецеві та Каменеломкові.

За 50 років наукової діяльності С.М. Зиман опублікувала понад 200 наукових праць, з яких близько 40 — англійською мовою. Крім того, 14 робіт — це монографії, словники, довідники, методичні розробки.

Накопичений багаторічний досвід ученого-ботаніка та вільне володіння англійською і латиною прислужилися Світлані Миколаївні для підготовки різноманітних словників і довідників. Так, у 2003 р. вона разом зі співавторами видала «Ілюстрований довідник з морфології квіткових рослин», у якому розглянуто близько 700 ботанічних термінів, у 2008 р. вийшов друком «Тримовний словник назв судинних рослин флори України», де критично переглянуто російські й українські назви видів і родів.

Протягом останніх років С.М. Зиман разом зі співавторами працює над створенням «Латинсько-англо-російсько-українського словника з морфології

і систематики судинних рослин» (8000 термінів) і бере активну участь у проведенні Національною академією наук України циклу конференцій «Українська наукова термінологія».

Велику увагу ювілярка приділяє вихованню молодих науковців. Під її керівництвом захищені одна докторська та чотири кандидатських дисертацій. Світлана Миколаївна щедро ділиться з колегами та аспірантами науковими ідеями, знаннями, життєвим досвідом.

С.М. Зиман неодноразово представляла ботанічну науку України на високих міжнародних форумах, де виступала з яскравими доповідями. Понад 20 років вона працює у спеціалізованих вчених радах із захисту докторських дисертацій при Інституті ботаніки НАН України та Національному ботанічному саду НАН України, де близько 40 разів була офіційним опонентом на захисті дисертацій.

Піввіковий ювілей творчої діяльності Світлана Миколаївна зустрічає сповнена наукових задумів, нових планів й ідей. Ботанічна спільнота України і багатьох країн світу, колеги, учні, друзі щиро вітають її зі славним ювілеєм. Бажаємо довгих і плідних років життя, доброго здоров'я, енергії і натхнення, успіхів і перемог!

О.В. Булах, Н.М. Шиян,
О.М. ЦАРЕНКО, Н.Г. ДРЕМЛЮГА

ОСНОВНІ НАУКОВІ ПРАЦІ С.М. ЗИМАН (2006—2011 роки)

1. Ziman S.N., Ehrendorfer F., Kadota Y., Keener C. et al. A taxonomic revision of *Anemone* L. Section *Omalocarpus* DC. sensu lato (Ranunculaceae) Part II. // Journ. Jap. Bot. — 2006. — 81, N 1. — P. 1—19.

2. Ziman S.N., Keener C., Kadota Y., Bulakh E., Tsarenko O. A Revision of *Anemone* L. (Ranunculaceae Juss.) from the Southern Hemisphere // Journ. Jap. Bot. — 2006. — 81, N 4. — P. 193—224.

3. Зиман С.М., Булах О.В., Гамор А.Ф. Про рідкісні високогірні види квіткових рослин у флорі Українських Карпат — вікаріанти видів з широким ареалом та екологією // Наук. зап. Держ. природозн. музею. Вип. 22. — Львів, 2006. — С. 25—34.

4. Зиман С.М., Гамор Ф.Д., Фейн П., Довганич Я.Щ. та ін. Методичний посібник для виконання робіт у рамках українсько-голландського проекту «Праліси Закарпаття (Україна) як ядрові зони європейської екологічної мережі». — Рахів, 2006. — 59 с.

5. Ziman S.N., Ehrendorfer F., Keener C.S., Mosyakin S.L. et al. Revision of *Anemone* sect. *Himalayicae* (Ranunculaceae) with three new series // Edinburgh Journ. of Bot. — 2007. — 64, N 1. — P. 51—99.

6. Зиман С.М., Дідух Я.П., Гродзинський Д.М., Федорончук М.М., Булах О.В. Тримовний словник назв судинних рослин флори України. — К.: Фітосоціоцентр, 2008. — 320 с.

7. Ziman S., Bulakh E., Kadota Y., Keener C. Modern view on the taxonomy of the genus *Anemone* L. sensu stricto (Ranunculaceae Juss.) // Journ. Jap. Bot. — 2008. — 83, N 3. — P. 1—29.

8. Зиман С.М., Булах О.В., Кадота Ю. Современный взгляд на таксономию рода *Anemone* L. sensu stricto (Ranunculaceae Juss.). Ч. 1. // Интродукция растений. — 2008. — № 1. — С. 56—65.

9. Зиман С.М., Булах Е.В., Царенко О.Н. и др. Таксономия и филогения *Anemone sect. Anemone* (Ranunculaceae Juss.) // Ботаника и микология: современные горизонты / Сб. науч. работ, посвящ. памяти акад. АН УССР А.М. Гродзинского. — Киев: Академперіодика, 2007. — С. 94—122.
10. Зиман С.М., Тях Ю.Ю. Рідкісні таксони судинних рослин у флорі Національного природного парку «Синевір» // Укр. ботан. журн. — 2008. — 65, № 4. — С. 513—519.
11. Зиман С.М., Булах О.В. Наукова термінологія і словникарство в ботаніці // Укр. наук. термінологія. — К.: Наук. думка, 2008. — С. 45—51.
12. Ehrendorfer F., Ziman S., König C., Keener C. S., Dutton B., Tsarenko O., Bulakh E., Boscaiu M., Medail F., Kastner A. Taxonomic revision, phylogenetics and transcontinental distribution of *Anemone* section *Anemone* (Ranunculaceae) // Bot. J. Linn. Soc. — 2009. — 160. — P. 312—354.
13. Ziman S. N., Bulakh E. V., Hamor A. F. «Hot spots» within the high-mountain floras as the sectors of the integrity of the rare species (on the model of the Ukrainian Carpathians) // Plants, fungal and habitat diversity investigation and conservation. Proceedings of IV Balkan Botanical Congress (20—26 June 2006, Sofia). — Sofia: Institute of Botany, Bulgarian Academy of Sciences, 2009. — P. 555—561.
14. Ziman S., Bulakh E., Tsarenko O. *Anemone* L. (Ranunculaceae Juss.) species: comparative morphology and taxonomy in the flora of the Balkans // V Balkan Botanical Congress (7—11 September 2009, Belgrade, Serbia): Book of Abstracts. — Belgrade: University, Faculty of biology; Mladost, 2009. — P. 15.
- 15—39. Червона книга України. Рослинний світ (*Aconitum jacquinii*, *Anemone narcissiflora*, *Anthenaria carpatica*, *Anthemis carpatica*, *Aquilegia nigricans* (A. *transsilvanica*), *Aster alpinus*, *Biscutella laevigata*, *Campanula kladniana*, *C. subcapitata*, *Coeloglossum alpinum*, *Gentiana acaulis*, *G. laciniata*, *G. verna*, *Draba aizoides*, *Narcissus angustifolius*, *Phyteuma confusum*, *Primula farinosa*, *P. halleri*, *P. minima*, *P. poloninensis*, *P. tarmicalingulata*, *Ranunculus thora*, *Saxifraga androsacea*, *S. bryoides*, *Veronica aphylla*) / За ред. Я.П. Дідуха. — 2009. — 900 с.
40. Зиман С.М., Дремлюга Н.Г., А.Ф. Гамор, Т.О. Максимів, Д.Д. Сухарюк. Рідкісні та ендемічні таксони судинних рослин у високогірній флорі Петроса (Чорногора) // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. — 2009. — Т. 1, вип. 1. — С. 63—67.
41. Зиман С.М., Гамор А.Ф. Ендемічні види судинних рослин у флорі Українських Карпат та питання генезису флори Карпат // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. Біологія. — 2009. — Вип. 25. — С. 159—166.
42. Зиман С.М., Булах Е.В., Кадота Ю. Современный взгляд на таксономию рода *Anemone* L. sensu stricto (Ranunculaceae Juss.). Ч. 2. // Интродукция растений. — 2010. — № 1. — С. 47—60.
43. Зиман С.М., Булах О.В., Гамор А.Ф. Про збереження різноманіття у високогірній флорі Українських Карпат й охорону «гарячих точок» // Мат-ли міжнар. конф. «Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи», 9—10 вересня 2010, Ужгород. — 2010. — С. 292—297.
44. Зиман С.М., Дремлюга Н.Г., Булах О.В. Аналіз угруповань з участю видів *Campanula* L. в Українських Карпатах // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. — 2010. — Т. 1, вип. 2. — С. 44—62.